

ДАДАТАК

Юры ГРЫБОЎСКИ

АФЦЭР-БЕЛАРУС З-ПАД МОНТЭ-КАСІНА

І ў Беларусі, і сярод беларускіх эмігрантаў Пётра Сыч вядомы перадусім як выбітны грамадзкі й культурніцкі дзеяч, пісьменьнік. Параўнальна няшмат вядома пра ягоны жыццёвы шлях у гады Другой сусветнай вайны.

Пётра Сыч нарадзіўся 18 студзеня 1912 году ў вёсцы Батурына Вілейскага павету ў сялянскай сям’і Мар’яна Сыча й Марыі з дому Шахраяў (Шахураў). Як і тысячы жыхароў Заходняй Беларусі, Сыч перастрэў вайну на самым яе пачатку — 1 верасня 1939 году — і быў, як польскі грамадзянін, змабілізаваны ў Войска Польскае. Ён апынуўся ў 10-м батальёне Корпусу аховы памежжа. Аднак у тым самым верасні вайна для яго скончылася. Пётра Сыч з 17 па 23 верасня браў удзел ва ўзброеных сутычках з чырвонаармейскімі часткамі ў раёне Смаргоні й пад Гораднёй. У выніку ён, як і тысячы польскіх вайскоўцаў, трапіў у савецкі палон. Паколькі Сыч быў жыхаром Заходняй Беларусі, яго неўзабаве вызвалілі. Але дома яму не ўдалося абмінуць «ласкі» новай улады, якая прыйшла ў Заходнюю Беларусь у верасні 1939 году з Усходу. У 1940-м Сыч быў арыштаваны, асуджаны і разам з тысячамі жыхароў Заходняй Беларусі накіраваны ў працоўны лягер, які ўваходзіў у сыстэму Севжелдорлаг (Комі АССР).

На падставе амністыі польскім грамадзянам 12 жніўня 1941 году Пётра Сыч быў вызвалены. Як і многія былыя польскія грамадзяне, ён уступіў у Польскую армію пад камандаваннем генэрала Ўладзіслава Андэрска, якая фармавалася на тэрыторыі СССР у адпаведнасці з савецка-польскімі пагадненнямі. На 85% гэтая армія складалася з жыхароў Заходняй Беларусі й Заходняй Украіны — ваеннапалонных і вязняў сталінскіх лягераў. Пасля праходжання мабілізацыйнай камісіі 14 лютага 1942 году Пётра Сыч быў залічаны ў склад 23-га батальёну 7-й пяхотнай дывізіі, якая кватаравалася ў мястэчку Кермінэ (Узбэц-

кая ССР). Далей яго чакаў доўгі шлях вандраванняў «арміі генэрала Андэрса», які пралёг па Іране, Іраку, Палестыне, Эгіпце і, нарэшце, Італіі.

У асабістых вайсковых дакумэнтах Сыч, як і тысячы другіх беларусаў, быў названы «палякам». Але ў гэтым няма прыкрасьці. Рэч у тым, што беларусам было няпроста трапіць у Армію Андэрса, таму большасць зь іх падчас мабілізацыі запісалася палякамі. Для іх, зьведаўшых пакуты лягернага жыцця, уступленьне ў Польскую армію сталася адзіным магчымым шляхам на волю. Так, незалежна ад веравызнаньня й палітычных поглядаў, палякамі запісаліся Пётра Колюх, Віктар Астроўскі, Вінцэнт Жук-Грышкевіч ды іншыя.

Заслугоўвае асаблівай увагі яшчэ адзін факт з жыцця Пётры Сыча ў часе службы ў Войску Польскім. Так, у ягоных дакумэнтах годам нараджэньня памылкова названы 1910, а не 1912, як было ў рэчаіснасьці. Калі выключыць малаверагоднасьць звычайнай памылкі, то, праўдападобна, два гады розніцы зьявіліся, магчыма, зь нейкіх кан’юнктурных момантаў, якія маглі паўплываць на становішча Сыча ў войску альбо ягоную вайсковую кар’еру.

Маючы вышэйшую адукацыю, Пётра Сыч яшчэ ў часе знаходжаньня ў СССР 20 сакавіка 1942 году падаўся ў афіцэрскую школу 7-й пяхотнай дывізіі, якую скончыў 29 верасьня таго ж году. Яму была нададзена годнасьць зьвязовага харужага. Аднак вайну Пётра Сыч скончыў ужо ў ранзе афіцэра — 1 красавіка 1945 году ён атрымаў годнасьць падпаручніка пяхоты.

Яшчэ на тэрыторыі Сярэдняга Ўсходу 15 жніўня 1942 году 7-я пяхотная дывізія перайшла ў падпарадкаваньне брытанцаў. У выніку рэарганізацыі Польскай арміі на Ўсходзе 30 красавіка 1943 году Сыч быў накіраваны ў 27-ю транспартную роту 2-га Польскага корпусу. Аднак ужо 20 чэрвеня 1943 году яго пераводзяць у 24-ю транспартную роту згаданага корпусу. 10 чэрвеня 1944 году Пётра Сыч быў залічаны ў 18-ы львоўскі батальён 6-й львоўскай брыгады 5-й крэсавай пяхотнае дывізіі.

У 18-м львоўскім стралецкім батальёне, дзе служыў Пётра Сыч, служыла шмат жаўнераў-беларусаў. Ускосным сьведчаньнем знаходжаньня нашых суайчынікаў сярод жаўнераў 18-га батальёну ёсьць наяўнасьць у ім вайскоўцаў праваслаўнага веравызнаньня, большасць зь якіх складалі менавіта беларусы. Так, напрыклад, у пэрыяд з кастрычніка 1944-га па студзень 1946 году ў складзе 18-га львоўскага стралецкага батальёну служылі ад 35 да 52 праваслаўных жаўнераў. Сярод іх сустракаліся нават падафіцэры. У прыватнасьці, на 1 студзеня 1945 году сярод 35 вайскоўцаў праваслаўнага веравызнаньня знаходзіўся 1 зьвязовы й 7 старэйшых стральцоў. На 1 студзеня 1946 году ў ліку 39 праваслаўных служыў 1 сяржант, 3 зьвязовыя й 2 старэйшыя стральцы. Некаторых зь іх аўтар апісвае ў сваіх успамінах, як, прыкладам, Лукаша Мацулевіча з-пад Радашковічаў — аднаго з нашых суайчынікаў, што вызначыліся падчас бітвы.

Варта адзначыць, што Пётра Сыч знаходзіўся ў пяхоце, якая вынесла на сабе ўвесь цяжар і пекла вайны. У складзе 2-га корпусу Сыч браў удзел у буйных баталіях італьянскай кампаніі. Ён быў на перадавых пазыцыях польскіх фармаваньняў бадай што ад першага дня знаходжаньня 2-га корпусу на Апэнінскай паўвысьпе. Так, Сыч без перапынку знаходзіўся на фронце ў пэрыяд з 15 лютага па 18 жніўня 1944 году, а таксама з 24 красавіка 1944-га па 17 студзеня 1945 году.

Ня лішнім будзе прасачыць удзел Сыча ў паасобных баявых акцыях. У прыватнасьці, з 15 лютага па 24 красавіка 1944 году ён браў удзел у фарсаваньні рэк Рапіда й Сангра на поўдні Італіі. Знаходзіўся на перадавой ён і ў пэрыяд з 24 красавіка па 31 траўня 1944 году падчас праламаньня нямецкіх абарончых лініяў «Густава» й «Гітлер» у раёне Монтэ-Касіна. З 1 ліпеня па 10 жніўня Сыч знаходзіўся ў ліку польскіх вайскоўцаў, якія ўдзельнічалі ў баявых дзеяньнях за горад Анкона на Адрыятычным узьбярэжжы. З 24 кастрычніка 1944-га па 1 студзеня 1945 году ён удзельнічаў у баявой акцыі войскаў хаўруснікаў на поўначы Італіі. Апошняя баталія з удзелам Пётры Сыча сталася акцыя 2—17 студзеня 1945 году на рацэ Сэніё ў Паўночных Апэнінах. Падчас знаходжаньня на фронце Сыч вызначыўся мужнасьцю й самаахвярнасьцю, быў паранены. Упершыню гэта здарылася 3 ліпеня 1944 году. Другім разам Сыч быў паранены 10 жніўня 1944 году падчас фарсаваньня ракі Мусонэ. Абодва разы падчас баёў за Анкону на Адрыятычным узьбярэжжы Італіі. Аднак кожны раз Сыч вяртаўся ў баявы шыхт.

17 студзеня 1945 году Пётра Сыч быў пераведзены ў 64-ы паморскі стралецкі батальён 16-й паморскай пяхотнай брыгады 2-й варшаўскае панцырнай дывізіі. Першапачаткова стрыжань гэтага батальёну складалі палякі зь ліку эмігрантаў з Францыі, а таксама былыя нямецкія ваеннапалонныя польскага паходжаньня. Аднак пазьней у яго залічвалі жаўнераў і афіцэраў з баявых частак 2-га корпусу, сярод якіх апынуўся й Пётра Сыч. У складзе гэтай вайскавай адзінкі служылі й другія вядомыя беларусы. Напрыклад, у камандным адзеле 16-й брыгады ў якасьці стральца скончыў вайну сын Радаслава Астроўскага — Віктар. У 64-м паморскім пяхотным батальёне на 1 ліпеня 1945 году Сыч займаў пасаду заступніка камандзера роты па тэхнічнай частцы. Вайну Пётра Сыч скончыў у красавіку 1945 году, калі капітулявала групоўка нямецкіх войскаў у Італіі. Аднак яшчэ доўгі час ён працягваў знаходзіцца ў Італіі, дзе польскія вайскоўцы выконвалі вартавую службу.

За ўдзел у італьянскай кампаніі Пётра Сыч быў ганараваны вайсковымі ўзнагародамі: брытанскімі — Зоркай Італіі, Зоркай 1939—1945, Мэдалём вайны 1939—1945 і Мэдалём Абароны, а таксама польскімі — Памятным крыжам Монтэ-Касіна за № 45039, Мэдалём Войска, Ганаровай адзнакай за раненыя ды інш.

21 ліпеня 1946 году Пётра Сыч у складзе 2-га Польскага корпусу пераехаў у Вялікую Брытанію, дзе 19 лютага 1947 году ўступіў у

Польскі корпус падрыхтоўкі й размяшчэння. 6 кастрычніка 1948 году Сыч быў залічаны ў рэзэрву з катэгорыяй «W». Канчатковае звальненне з войска адбылося 18 лютага 1949 году ў ранзе падпаручніка.

Яшчэ падчас службы ў згаданым корпусе Пётра Сыч спрычыніўся да беларускай дзейнасці на чужыне. Так, 5 сакавіка 1948 году ён становіцца сябрам Згуртаваньня беларусаў у Вялікай Брытаніі. Гэтая арганізацыя першапачаткова складалася выключна з былых польскіх вайскоўцаў, паколькі ў другой палове 1946 году на брытанскія выспы былі перадысьлякаваныя часткі корпусу генэрала Андэрс. Заслугоўвае ўвагі той факт, што Пётра Сыч разам зь Вінцэнтам Жук-Грышкевічам былі адзінымі афіцэрамі рыма-каталіцкага веравызнаньня, якія пасля дэмабілізацыі далучыліся да беларускага руху. Тым часам сярод афіцэраў Войска Польскага былі сотні беларусаў, аднак, баючыся нашкодзіць сваёй кар’еры, яны цураліся сваёй нацыянальнасці.

На жаль, у Беларусі да гэтай пары мала хто ведае пра лёсы тысячаў беларусаў, якія прайшлі вайну ў шэрагах Арміі Андэрс. Рэч у тым, што ў беларускай савецкай гістарыяграфіі гэтае пытаньне па зразумелых прычынах замоўчвалася. Больш за тое, нашых суайчыньнікаў, якія бралі ўдзел у бітве за Монтэ-Касіна, а пасля вайны вырашылі, як пераможцы гітлерызму, вярнуцца на Бацькаўшчыну, напаткаў трагічны лёс вязьняў Сібіры.

У сваёй невялічкай кніжачцы «Сьмерць і салаўі» Сыч апісвае першую атаку з удзелам жаўнераў 2-га Польскага корпусу на ўзвышша Відмо (польск. — Прывід). Гэтая вышыня разам з узвышшам Касіна (Монтэ-Касіна) уваходзіла ў склад суцэльнае нямецкае добраўмацаванае абарончае лініі «Густава». Жаўнеры 5-й крэсавай дывізіі атрымалі заданьне захапіць Відмо ўначы з 11 на 12 траўня 1944 году. Штурм распачаўся ў 00.30 сіламі двух батальёнаў – 13-га («Рысі») і 15-га («Ваўкі»). 18-ы львоўскі батальён, у якім служыў Пётра Сыч, паводле наступальнага пляну павінен быў знаходзіцца ў рэзэрве й вырушыць на Відмо толькі пасля таго, як узвышша будзе ўжо занятае. Аднак, ня маючы сувязі з наступоўцамі, камандаваньне 18-га батальёну вырашыла самастойна распачаць наступ на варожыя пазыцыі. Злучыўшыся з парэсткамі 15-га батальёну, жаўнеры ўступілі ў бой. У выніку жорсткай сутычкі а 5.00 раніцы Відмо было захопленое. Аднак, коштам вялікіх стратаў. Пад ударамі нямецкай артылерыі польскія часткі, у тым ліку й 18-ы батальён, ужо ўначы 13 траўня былі вымушаныя пакінуць занятыя пазыцыі. Новы штурм распачаўся толькі ўначы з 16 на 17 траўня і скончыўся на досьвітку 19 траўня, калі лінія «Густава» была канчаткова праламаная. Аднак Сыч ня браў удзелу ў гэтым апошнім штурме, паколькі 18-ы батальён праз значныя страты падчас атакі 12 траўня быў адкліканы з узвышша.

Пётра Сыч пісаў: «І беларусы шчодро абмылі сваёй крывёю шурпатыя, дзікія горы пад манастыром Монтэ-Касіна». Беларусы разам з палякамі, як ніхто іншы, маюць права на лаўры перамогі ў бітве пад Монтэ-Касіна. І кніга Пётры Сыча «Сьмерць і салаўі» займае ў бела-

рускай гістарычнай літаратуры асаблівае месца. Гэта адзіны твор, напісаны непасрэдным удзельнікам штурму ўзвышша Касіна. Беларус Пётра Сыч уславіў подзьвіг суайчыньнікаў, як паляк Мэльхіёр Ваньковіч уславіў мужнасць польскіх жаўнераў, напісаўшы кнігу «Бітва за Монтэ-Касіна». Гэтая акалічнасць надае твору Пётры Сыча яшчэ большую каштоўнасьць і актуальнасьць у наш час.

Першапачаткова аўтар зьбіраўся напісаць свае ўспаміны да 20-х угодкаў вядомай бітвы, але кніга выйшла толькі праз 21 год пасля штурму Монтэ-Касіна. Сёлета прамінулі 60-я ўгодкі бітвы. На жаль, да гэтай пары ў Беларусі чынны ўдзел тысячаў беларусаў у адной з найкрывавых бітваў Другой сусьветнай вайны застаецца малавядомым фактам. Невядомымі застаюцца імёны тысячаў нашых суайчыньнікаў, якія назаўсёды засталіся ляжаць на схілах Монтэ-Касіна. Дасюль на тамтэйшых могілках ня ўзняты нацыянальны беларускі сыяг, а на Бацькаўшчыне няма помніка нашым загінулым суайчыньнікам. Таму кніга Пётры Сыча «Сьмерць і салаўі» ёсьць ня толькі ўспамінам аднаго з нашых землякоў-герояў, але яшчэ й своеаблівым помнікам тысячам беларусаў, якія змагаліся й гінулі на заходніх франтах падчас Другой сусьветнай вайны пад сыягамі заходніх хаўруснікаў.

Лідзія САВІК

ТВОРЧЫ ШЛЯХ ПЁТРЫ СЫЧА

Мастацкі талент Пётры Сыча праяўляўся ў многіх жанрах, быў рознабаковым і шматабяцальным. Сёньня мы ведаем яго як празаіка, паэта, фэльетаніста, скульптара, жывапісца, аднаго з актыўных дзеячаў беларускага замежжа. Аднак багата адораны ад прыроды пісьменьнік ня змог да канца зрэалізаваць свае выдатныя здольнасьці й найперш тым, што яго кароткі жыцьцёвы шлях перакрываваўся з тагалітарнай састэмай, і давялося маладому беларусу зьведаць сталінскія рэпрэсіі, вайну, выгнаньне, страту радзімы. Пазначаныя такія нечалавечымі выпрабаваньнямі шляхі-дарогі ніяк не спрыялі паўнамернаму раскрыцьцю Богам дадзенага таленту, у такіх умовах паўставала адна праблема — выжыць. Трывалы й цяжкія беларус выжыў, але якім быў яго душэўны стан, за што ён змагаўся, каму й чаму верыў? Перачытаўшы яго балочную аповесьць «Сьмерць і салаўі», апазданьні, фэльетоны, вершы, — адчуваеш, што верыў ён і змагаўся за сваю Бацькаўшчыну-Беларусь, хацеў бачыць яе вольнай і незалежнай, бо быў звязаны з гэтай зямлёй нараджэньнем, дзяцінствам, маладосцю, душой і сэрцам.

Нарадзіўся Пётра Сыч 18 студзеня 1912 году ў працавітай сялянскай сям’і ў вёсцы Батурына Вілейскага павету. Пачатковую школу за-

кончыў у роднай вёсцы, сямігодку — у Хаценчыцах, а ў 1929 г. — гімназію ў Вілейцы й паступіў на філязофскі факультэт Віленскага ўнівэрсытэту. Але па сямейных абставінах (сьмерць бацькі й цяжкая хвароба маці) вымушаны быў на 3-м курсе пакінуць унівэрсытэт і ўладкавацца на працу. Пасада ўрадаўца ў гміне давала матэрыяльную забяспечанасьць, і П. Сыч ажаніўся, нарадзілася дачка. Пачаў супрацоўнічаць зь віленскімі газэтамі, і тады ж, у 1932 г., на старонках польскай газеты «Глос люду» зьявіўся першы верш Пётры Сыча пад псеўданімам Петрэк Вілейскі. Пазьней свае артыкулы, апавяданьні ён падпісваў сапраўдным прозьвішчам або ініцыяламі П. С. Шмат чытаў, захапляўся творами Янкі Купалы, Якуба Коласа, быў асабіста знаёмы з многімі віленскімі беларускімі дзеячамі. З пачаткам Другой сусьветнай вайны быў змабілізаваны ў польскае войска як паручнік, ваяваў супраць немцаў. Пасьля аб'яднаньня Беларусі ў 1939 г. быў рэпрэсаваны, апынуўся ў Вілейскай турме, а ў чэрвені 1940 г. быў пераведзены ў Полацак. Ён напоўніцу зьведаў «сацыялістычную законнасьць», на допытах яму павыбівалі зубы, прысудзілі да 10 гадоў лягеру. Пра гэты час у сваіх успамінах згадвае Вінцэнт Жук-Грышкевіч: «Спаткаўся я зь Пётрам Сычом у бальшавіцкім астрозе ў Полацку, калі летам 1940 году быў перавезены з астрогу ў Вілейцы разам зь ведамым беларускім дзеячом Антонам Нэкандай-Трэпкам, ягоным вучнем зь Віленскай тэхнічнай школы Кастусём Мацкевічам, ды з масай беларускіх сялян, польскіх урадоўцаў і вайсковых...

У Полацку мы сядзелі нядоўга. У жніўні Петруся, мяне й Мацкевіча выклікалі й адчыталі прысуд тройкі НКВС... завязьлі ў Воршу, пасадзілі ў вялізарны зборны эшалён і павязьлі на поўнач у Печляг (лягер на Пячоры)... Падарожжа трывала каля шасьціх тыдняў у страшэнных умовах. Вязьлі нас то цягніком, то баржамі па рацэ, то гналі пехатой, то зноў вязьлі грузавікамі. Кармілі салёнай камсой, а вады давалі мала й рэдка. Мы ўсе захварэлі й страшна цярпелі ад смагі. Падтрымоўвалі адзін другога на духу й фізычна. На адным з пераходных пунктаў Пятрусь пачуўся так блага, што ня мог устаць. Там яго забралі ў шпіталь, і мы надоўга страцілі кантакт зь ім. Пазьней мы даведаліся, што, як ён напярэўся, забралі яго ў будаўляную калёну, дзе ён моцна пагаравяў, пакуль ня стаўся «художнікам». «Художнік» у лягерох быў «пэрсона грага», ён карыстаўся прывілеямі й прыхільнасьцю начальства, якому маляваў партрэты...» (Р. Жук-Грышкевіч. Жыцьцё Вінцэнта Жук-Грышкевіча. Таронта, 1993, с. 278).

У 1941 г. Пётра Сыч трапляе ў Самарканд, дзе, згодна з дамовай паміж польскім эміграцыйным і савецкім урадамі, пачала фармавацца польская армія з тых, хто жыў у Заходняй Беларусі й пазьней, трапіўшы ў лягер, лічыўся палякам. Так, здавалася, шчасьліва да Пётры Сыча павярнуўся лёс... Шлях да вызваленьня пралёг праз Пэрсію, Ірак, Сырыю, Лібан, Палестыну, Эгіпет — з арміяй генэрала Андэрса. Так зноў беларус Пётра Сыч стаў польскім афіцэрам і ваяваў супраць фашыстаў у Італіі пад Монтэ-Касіна. Быў некалькі разоў паранены, праліваў

кроў у чужой краіне, маючы ў сэрцы Радзіму-Беларусь, маліўся Богу за яе й за тое, каб выжыць у гэтым пекле. А ў Беларусі ніколі афіцыйна не згадвалася й не згадваецца пра ўдзел беларусаў у саюзных войсках, якія супольна змагаліся ў Эўропе падчас Другой сусьветнай вайны й перамагалі фашызм. І таму такія творы беларускіх пісьменьнікаў замежжа, як «Змагарныя дарогі» Кастуся Акулы, «Сьмерць і салаўі» Пётры Сыча нясуць ня толькі праўдзівую інфармацыю, але й сьведчаць пра бясспрэчны літаратурны талент іх аўтараў. Ніхто так кранальна й адначасна стрымана-эмацыйна, як Пётра Сыч, не апісаў баі пад узвышшам Монтэ-Касіна, адкуль віднелася блакітнае мора, вакол якога ўсімі фарбамі буяла сонечная італьянская вясна й заліваліся салаўі... А сярод вясны маладых салдат, кінутых дыктатарамі ў пекла вайны, казіла бязлітасная сьмерць... Сваю выдатную аповесьць «Сьмерць і салаўі» Пётра Сыч, ведама ж, напісаў пазьней, упершыню яна друкавалася на старонках газеты «Бацькаўшчына», асобным выданьнем выйшла ў 1965 г. у Мюнхэне. Гэты надзвычай цікавы твор — сьведчаньне гераізму людзей — беларусаў, палякаў, французаў, ангельцаў, якія адважна змагаліся з фашызмам. Аповесьць нельга чытаць без хваляваньня, моцнага пачуцьця суперажываньня. Шкада, што засталася яна няскончанай з-за раптоўнай сьмерці аўтара... Аповесьць цікавая ня толькі апісаньнямі маляўнічай прыроды Італіі, але й сваім глыбінным зьместам. Паказваючы трагізм, непатрэбнасьць вайны для людзей у іх такім кароткім, як зьнічка, існаваньні, асабліва для беларусаў, якія ваявалі й гінулі далёка ад Бацькаўшчыны, пісьменьнік раскрывае сваю душу, захопленую прыгажосцю боскага сьвету: «І вось тады, пакуль трапілі ў валавыны град, мы апынуліся на незабыўным салаўіным канцэрце. Які музыкальны крытык змог бы гэта апісаць! Гэта трэба чуць і перажыць... Цёплая вясеньняя ноч, водар красак і маладога лісьця, салаўіныя пералівы — усё гэта, здавалася б, хацела нас пераконваць, што жыцьцё прыгожае, чароўнае, што ня трэба йсьці ўміраць, што гэтая недалёкая артылерыйская кананада — абраза Бога й прыроды...» («Сьмерць і салаўі». Мюнхэн, 1965, с. 14).

Ваяваў Пётра Сыч на перадавой, камандаваў зьвязам, у якім служылі беларусы, каларытныя вобразы якіх паўстаюць на старонках аповесці. Падлячыўшыся ў шпіталі пасля апошняга раненьня, ён быў прызначаны ў тэхнічны аддзел войска. Жыцьцё паступова ўваходзіла ў мірную каляіну. Пра першыя пасляваенныя гады й сустрэчы з Пётрам Сычом успамінае Вінцэнт Жук-Грышкевіч: «Асабліва цікавымі сталі спатканьні нашы, калі вясной 45-га году я быў прызначаны выкладчыкам у вайскавай сярэдняй школе. Пятрусь быў тады маім частым госьцем на віле над Адрыятыкай. Вайна ўжо скончылася. Не было ніякай небясьпекі й рвачкі. Жыцьцё плыло спакойна й выгодна. Сонечная Італія — гэты суцэльны музэй старадаўнасьці й мастацтва — сталася нашай домнай. У часе ваенных пераходаў мы пазналі гэты край і палюбілі яго. Мы пабывалі ўва ўсіх гарадох Італіі, адведзілі найважнейшыя музэі й галэрэі мастацтва, дык было аб чым пагаварыць і

падыскутаваць. Адно на нашых сэрцах ляжала каменем мучаніца Беларусь. Мы ваявалі з адным тыранам людзтва, а тым часам другі тыран — ня лепшы — акупаваў нашу Бацькаўшчыну. Усё больш і больш даходзіла да нас цяжкіх вестак з дому... Усім нам балела душа за ейны лёс. Думалі, разважалі пра будучыню Беларусі, пра сваю будучыню. Заседжваліся да познай ночы на віле над Адрыятыкай. Сытуацыя была трагічная. Прайшлі савецкія астрогі й лягеры, крывавіліся на франтах вайны з надзеяй на новы, вольны, справядлівы сьвет, а як скончылася вайна, дык аказалася, што й Бацькаўшчына ў няволі, і мы бяздомныя. Тады мы й знайшлі сваё заданьне: трываць на эміграцыі, арганізавацца, з вольнага сьвету вясці змаганьне за вольнасьць Беларусі...» (с. 280). Гэтай мэце й было падпарадкавана ўсё далейшае жыцьцё Пётры Сыча, як і іншых сьведаных беларусаў-выгнанцаў, якія пасля вайны разьехаліся па многіх краінах сьвету.

Пётра Сыч у 1946 г. разам з польскімі вайскоўцамі корпусу генэрала Андэрсана прыехаў у Вялікабрытанію, пакінуў ваенную службу й актыўна далучыўся да беларускай дзейнасьці. Але найперш трэба было зарабляць на пражыцьцё, і ён уладкаваўся на працу мастаком-дызайнэрам у тэкстыльную фірму. На той час у Лёндане з ініцыятывы былых жаўнераў-беларусаў было створана Згуртаваньне беларусаў Вялікай Брытаніі (ЗБВБ) і, па словах В. Жук-Грышкевіча, «Пятрусь душой і целама увайшоў у нашу грамаду й яе працу... Божа! Колькі энтузіязму было тады ў нашай грамадзе! Беларускае жыцьцё на эміграцыі проста кіпела. Арганізацыі, часопісы й газэты расьлі, як грыбы па дажджы, у вольных краінах Эўропы й Амэрыцы. Мы ня толькі жылі, мы гарэлі тым палымным жыцьцём беларускага ўздому на эміграцыі...» (с. 280).

На гэтыя гады (1946—1964) якраз і прыпадае найбольшая творчая актыўнасьць Пётры Сыча. Ён піша апавяданьні, фэльетоны, вершы, сатырычныя й гумарыстычныя творы, дзе яскрава раскрываецца яго мастакоўскі талент ва ўдалым спалучэньні эпічнага, паэтычнага, гумарыстычнага, публіцыстычнага адценьняў. Многія яго творы друкаваліся на старонках лёнданскіх часопісаў «Беларус на чужыне», «На шляху», «Божым шляхам», у газэце «Бацькаўшчына», альманаху «Ля чужых берагоў». З 1951 г. да апошніх сваіх дзён П. Сыч жыў у Нямеччыне, супрацоўнічаў з газэтай «Бацькаўшчына» й беларускай рэдакцыйнай радыё «Свабода» ў Мюнхэне. Пачаў выдаваць гумарыстычны часопіс «Шарсьцень» (1952—1954): сам яго рэдагаваў, рабіў мастацкае аздабленьне, падбіраў творы; тады ж быў абраны сябрам Рады БНР, прызначаны намесьнікам галоўнага рэдактара беларускай «Свабоды».

Письменьніцкі талент П. Сыча найглыбей праявіўся ў прозе. Маючы чулую, спагадлівую душу, глыбокую эрудыцыю, дасьведчанасьць у сусьветнай і айчынай гісторыі й літаратуры, ён пісаў свае творы, зыходзячы з агульнахрысьціянскіх, агульначалавечых пазыцыяў, цяжка перажываў разьяднанасьць, падзел суайчыньнікаў на «крывічоў» і «зарубежнікаў», асабліва рэзка выступаў супраць рэлігійнага падзелу, не

прымаў і асуджаў царкоўныя спрэчкі й звады. Ён быў рэлігійным чалавекам, меў Бога ў душы, і гэтыя свае пачуцьці, разуменьне асноваў быцьця ўвасабляў у прозе, вершах. На хрысьціянскую тэму ім напісаныя выдатныя апавяданьні «Лёрэтанскія званы», «Каляды на чужыне», «Батлеем, Базыліка Нараджэньня». Да 20-годзьдзя бітвы пад Монтэ-Касіна П. Сыч пачаў пісаць аповесць «Сьмерць і салаўі», якую за сябра (унікальны выпадак у гісторыі нашай літаратуры!) вымушаны быў дапісваць Вінцэнт Жук-Грышкевіч.

Працуючы на радыё «Свабода», Пётра Сыч вельмі добра ведаў становавішча пасляваеннай Беларусі. Радыёперадачы наогул былі скіраваныя на аб'ектыўнае асьвятленьне падзеяў, але пісьменьніцкія нарысы вылучаліся эмацыйнасьцю, цікавымі параўнаньнямі, шчырымі, прачулымі словамі. У адным з нарысаў П. Сыча, прачытаным ім па «Свабодзе», гучалі словы любові, веры й павагі да роднага краю: «Мы, беларускія эмігранты, маем свой зьмераны й добра запам'ятованы азымут ад месца нашага перабываньня да нашага мэты — Беларусі. І гэты азымут мы завём азымутама сэрца. Залежна ад нашага месца, лічбы азымуту зьмяняюцца, так азымут з Аўстраліі іншы, чым з Англіі, а яшчэ іншы з Канады, але мэта застаецца адна й тая самая — дарагі, родны, паняволены наш край.

Нялёгкі хлеб эмігранта й незайздросная доля на чужыне. Хаця матэрыяльна маемся пераважна няблага. Вольны, дэмакратычны сьвет прыняў нас наагул добра й даў усе правы вольных і паўнаважных людзей. Але не асабістага дабрабыту мы тут шукаем, набіваючы ногі па ўсіх дарогах і бездарожжах чужога сьвету. Мы, як нашыя птушкі ў выраі: гнёздаў ня ўём — павароту чакаем. Ярдань ці Ніл, Тыбар ці Тэмза, Амазонка ці Гудзон шумяць нам разьліўным Нёманам, сьветлай Дзвіной. Пад ружовым урукам, шэрай аліўкай ці стромкім кіпарысам нам сьняцца нашы родныя вечназялёныя хвоі, белыя плакучыя бярозы...

Дарагая суродзічы! Ад вякоў і праз шэрагі стагодзьдзяў наш народ усё пачынаў ад Бога. Калі вясной наш арагы ці сьвеч выходзіў на сваё поле, першае, што ён рабіў, — хрысьціўся й казаў: «Памажы ж, Божа!», а пасля кідаў першую жменю зярнят у раллю. Дык і мы сёньня, кідаючы першае зерне вольнага слова з вольнага сьвету да Вас, Дарагія Суродзічы, таксама зачнем ад таго, што нас творыць і жывіць, з чаго наш пачатак і наш канец:

Дык дай нам, Божа! Памажы нам, Божа!

Дык дай нам, Божа, каб наша слова дайшло да Вас цераз усе запоры й барыкады, каб яно, дайшоўшы, знайшло ў Ваших сэрцах пажаданы водгук!

І мы верым, што так станеца. Дык накіроўваем хвалі «Вызваленьня» на азымут сэрца...»

Па гэтым азымце сэрца, якое жыло ідэяй вызваленьня Бацькаўшчыны, П. Сыч жыў да канца сваіх дзён. Усе яго творы прасякнуты адраджэнцкімі матывамі — ці пісаў ён зьдэлівыя фэльетоны пра са-

веккі калгасны лад, ці настальгічныя вершы, ці нарысы для радыё, ці ўслаўляў мужнасьць сваіх землякоў на вайне, ці зьвяртаўся да Маці Божай з малітвамі за Беларусь. Назвы сатырычных твораў П. Сыча, іх зьмест, вобразы трапна характарызуюць тагачасную савецкую рэчаіснасьць, раскрываюць абсурдныя, з гледзішча здаровага сэнсу, мэтады партыйнага кіраўніцтва. Сатырык высьмейвае дырэктывы, якія спускаліся зьверху, жорстка рэгляментуючы жыцьцё грамадства, — ад ліквідацыі прыватнай уласнасьці, забароны старых культураў (Апалёна ды яго 9 музаў) да стварэньня калгасаў і новых культураў — Маркса, Леніна, Сталіна (бо як існаваць без культураў?) і дзясятай музы — камуністычнай партыі, якая натхняла адных на нізкапаклоньніцкія вершы, другіх — на высокія надой малака, калгаснікаў і рабочых — на сустрэчныя сацыялістычныя абавязальствы, кіраўнікоў — на доўгія прамовы й артыкулы пра эпахальныя задачы партыі, прыкарытных чыноўнікаў — на бяздумную прапаганду й ухваленьне таго, што прыйшло ў галаву чарговаму правадыру. А ў розны час і ў розныя галовы прыходзіла: ліквідаваць нацыянальныя мовы, каб увесь савецкі народ гаварыў толькі на «великом и могучем», садзіць паўсюдна кукурузу, узбуйняць калгасы, дзяліць вёскі на пэрспэктывныя й непэрспэктывныя, вербаваць моладзь на цаліну, шахты, у Запаляр'е (хоць у Беларусі не хапала рабочых рук), словам, будаваць камунізм. Героі П. Сыча — нібы сьпісаньня з жыцьця калгасьнікі Нічыпар Казёл і Ягнеша Недапечка, якія за ўсё галасуюць і выступаюць з прапановамі перавыканаць раней узятыя абавязальствы. Але сярод іхняй уяўнай актыўнасьці й гучнаслоўя чуваць цвярозы голас простага калгасьніка Рыгора Канцавога: «...калі згадаць гісторыю нашага калгасу — то ён называўся спачатку калгас імя Ягоды, вучня й паплечніка вялікага Сталіна, потым імя яшчэ большага вучня й паплечніка — Яжова, потым Берыі, потым Малянкова, то давайце назавём цяпер «калгас імя Савецкай улады» — можа, перажывём...» Так Рыгор Канцавы ўжо сорок гадоў будзе камунізм, але ня ведае, колькі жыллёвай плошчы й грамаў мяса будзе на душу пры камунізьме. (Цыкль фэльетонаў «Калгас імя Савецкай улады», «Сеём грэчку», «Наватарства», «Як ліквідаваць прыватную ўласнасьць», «Музы й камунізм» ды інш., «Бацькаўшчына», 1961).

Ёсьць і ў сёньняшнім беларускім жыцьці свае Нічыпары Казлы й Ягнешы Недапечкі, але трымаецца Бацькаўшчына такімі, як Рыгор Канцавы, сьведамы беларус, які добра ведае гісторыю свайго краю, умее аналізаваць, думаць над складанымі й супярэчлівымі праблемамі, рабіць высновы.

Незадоўга да сьмерці П. Сыч пачаў працаваць над апавесьцю «Сустрэча з бярозкай». Нават па невялікім урыўку зь яе, апублікаваным у часопісе «Конадні» (№ 7, 1963), можна меркаваць, што падобнай тэмы ніхто раней у беларускай літаратуры не закранаў. Героі апавесці — беларусы (родам з Радашковічаў), вайною закінутыя на зямлю Палясьтыны, зь іх пачуцьцямі, уражаньнямі ад сустрэчы са сьвятымі мясцінамі Ерусаліма, настальгіяй па радзіме, душэўным станам герояў, ма-

ладым моцным каханьнем, расстаньнем назаўсёды... Пазьней вандроўку ў Ерусалім апіша У. Глыбінны ў кнізе «На сьвятой зямлі» (Лёндан, 1972).

Пачаўшы сваю літаратурную дзейнасьць зь вершаў у 30-я гады, П. Сыч не пакідаў паэзію й пазьней, друкаваўся ў часопісах «Наперад», «Конадні». З 60-х гадоў ён цалкам пераходзіць на прозу, публіцыстыку, сатыру. Відаць, пісьменьнік адчуваў, што праявіў прастору яму больш падуладная й адпаведная яго таленту. Задумвалася ім многае. Хацелася напісаць пра царства Молаха, «трагэдыю-жуду крывіжаднага шалу» — сталінскі Гулаг, пра тысячы загінулых у шахтах Варкуты, у марознай тайзе, калі «па сьвеце нас, як трэскі свае, веяў найзлейшы ў вякох віхор «лесапавалу», пра свае маладыя вёсны й выгнаньне, калі апынуўся «адзін у прасторы ўсясьвету, і зоры з зааблочных дарог клікалі вярнуцца дамоў», бо што шукаць паэту «за мяжой чорных хмар», мо лепш вярнуцца «ў змаганьня цяжар, у трыумф перамог...?» Яму хацелася сваімі творами перасьцерагчы людзей і сябе «не разьменьваць на медзь скарбы душы ў вечнай пагоні за хлебам, не здраджваць айчыне й роднай маці»...

Але мы ніколі не прачытаем задуманых твораў — яны не былі напісаныя. 20 чэрвеня 1964 г. Пётра Сыч памёр у Мюнхэнскім шпіталі, раптоўна, пасля ўколу...

Магу лёгка пісаць пра палярных зор сьвет,
ці пра роскаш усходніх гарэмаў:
словы ніжаш, як пэрлы, з рыфмаў вяжаш букет,
але гэта ж усё не на тэму...

.....
...Ірвецца позірк за Дунай..
Душа ў настальгіі сьмяротнай,
насустрэч журавом, у край
ляціць дарогай паваротнай.
Як добра, што ў глыбокі мох
беспаваротна кануць сьлёзы,
што сьведкам іх быў толькі Бог
ды сумна-ціхія бярозы...

І як гэта добра, па-хрысьціянску, па-чалавечы, што гэтай кнігай мы аддаём даніну павагі й ушаноўваем памяць яшчэ аднаго таленавітага сына Беларусі. Няхай супакоіцца яго душа ў чужой зямлі.

Якуб КОНАН

УСПАМІНЫ

Нарадзіўся я 28 сакавіка 1913 году ў вёсцы Міхалова Палачанскай гміны Маладзечанскага павету ў сялянскай сям’і. У 1936—1937 гадах адбываў чынную службу ў 18-м палку лёгкае артылерыі 18-й пяхотнай дывізіі ў Востраве Мазавецкім (цяпер на тэрыторыі Польшчы). 1 верасня 1939 году быў зноўку змабілізаваны ў войска ў сувязі з пачаткам нямецка-польскай вайны. Гэтым разам — у 33-ці полк лёгкае артылерыі, які ўваходзіў у склад 1-й пяхотнай дывізіі легіёнаў і складаўся пераважна з рэзэрвістаў з Заходняй Беларусі. У складзе гэтага палка патрапіў у Львоў. Палякі былі добрымі жаўнерамі, аднак ім бракавала якаснага й найноўшага ўзбраення, таму ў хуткім часе стала зразумела, што вайна імі прайграная.

Памятаю, як нас склікаў камандзер і сказаў, каб мы збіраліся да хаты. У той жа дзень, калі мы селі падсілкавацца, нехта са страхі паचाў на нас страляць. Я ўратаваўся ўцёкамі і, выбегшы на цэнтральную вуліцу Львова, патрапіў на савецкіх вайскоўцаў, якія рухаліся калёнай. Першыя савецкія часткі, якія ўвайшлі ў горад, нас не чапалі. Мы таксама не зрабілі аніводнага стрэлу па іх. Савецкія жаўнеры, не сустрэўшы з нашага боку супраціву, казалі: «Идите домой копать картошку». Вядома, быў верасень месяц. Арганізаваўшыся ў групу жаўнераў, якія паходзілі з Заходняй Беларусі, мы вырашылі саматугам ісьці дахаты. Па дарозе на нас неаднаразова нападлі ўкраінскія банды, таму ўвесь час мы мусілі трымацца грамадкі. Гэтак мы дайшлі да Здалбунава, дзе 22 верасня 1939 году нашу групу акружылі савецкія войскі й пагрузілі ў чыгуначныя вагоны. На нашае пытаньне: куды нас павязуць, камісары адказалі, што ў Вільню. Кожны з нас з гэтага надта цешыўся, паколькі спадзяваліся вярнуцца дахаты. Насамрэч нас павезлі ня ў Вільню, а на Ўсход. У выніку я апынуўся ў лягеры ваеннапалонных у Шапятаўцы (Украіна). У гэтым лягеры я прабыў сем дзён. За гэты час толькі тройчы атрымаў ежу. Палонным не давалі нават посуду. На нейкай сьметніцы я знайшоў бляшанку ад кансэрвы і з яе сілкаваўся. Панаваў страшэнны голод.

Празь нейкі час Саветы распачалі нас «сартаваць». Прагучала каманда: «Офицеры и полицейские — выйти из строя. Будете направлены в лагерь с лучшими условиями». Мае сябры, зь якімі я ішоў ад самага Львова, Мікалай Багуцкі з-пад Ліды ды Міша Шалкоўскі з-пад Саколкі, прапаноўвалі падацца за афіцэраў і апынуцца ў «лучших условиях». Аднак я іх адгаварыў, бо даверу да Саветаў ужо ня меў. Як высветлілася пасля вайны, гэтыя афіцэры скончылі свой шлях у Катыні. Такім чынам, мы засталіся ў Шапятаўцы.

Абыходзіліся там з намі як ваеннапалоннымі. Насамрэч, якія ж мы былі ваеннапалонныя, калі не зрабілі аніводнага стрэлу ў бок Чырво-

най Арміі? З гэтым азначэннем я дасюль не магу пагадзіцца. 8 кастрычніка 1939 году я апынуўся ў Крыварожскім лягеры ваеннапалонных. Там нас накіравалі на капальні. Я працаваў у рудніку імя Леніна, у капальні імя Арджанікідзэ. 10 чэрвеня 1940 году нас перавялі ў працоўны лягер сыстэмы «Севжелдорлаг» каля гораду Котлас на тэрыторыі Комі АССР. Нас выкарыстоўвалі як сапраўдных рабоў на лесапавале. У бараках жылі ў страшных умовах. Спалі на нарах, але бяз дошчак, на калках. У саракаградусны мароз не было аніякага ацяпляльнага абсталявання. У холадзе практычна немагчыма было заснуць. Па першым часе, пакуль самі не пабудавалі зімовы барак, змайстравалі з бляшанага цэбру самаробную печ. Як жартавала тамтэйшае насельніцтва, «зіма ў нас 10 месяцаў на год». Сапраўды, гэта было так. Сьнег сыходзіў толькі ў чэрвені, а ўжо ў жніўні пачыналіся маразы. У бараках былі гэтакія жахлівыя ўмовы, што нават на працы было лягчэй. Прыканцы працоўнага дня вярталіся ў свае баракі, як у нешта страшнае. Кармілі нас слаба. Сьняданьне перад працай складалася толькі з супу, у якім не было ані бульбы, ані гародніны. Плавала толькі нейкая сечка. На дзень на чалавека даводзілася 300 грамаў някаснага хлеба, аднак на несмач ягоную мы не зважалі ад голаду. Працаваць прымусалі шмат і цяжка. Так, працавалі штодзённа па 12 гадзінаў без перапынкаў і выходных. Дзённай нормай выканання лічылася нарыхтоўка 12 кубамэтраў лесу на дзье асобы. Калі выканаў менш, то залічвалі да «штрафнікоў», г. зн. давалі яшчэ меней есьці. Мы сілкаваліся з трох катлоў. Першы — для штрафнікоў, другі — для тых, хто адчуваў сябе найгорш (г. зв. «дахадзягі»), трэці — для ўсіх астатніх. Некаторыя рупіліся выканаць норму, каб не патрапіць у няласку да лягернае адміністрацыі. Аднак, найчасьцей здаралася, што працавалі з усяго поту, губілі сваё здароўе, выконвалі 10—11 кубамэтраў і траплялі ў «штрафнікі». Я паразмаўляў са сваімі сябрамі — Багуцкім і Шалкоўскім. Мы вырашылі, што калі будзем намагацца выконваць норму ў 12 кубамэтраў, то доўга ня вытрываем. Паколькі падзяка ўсё адно адна, то лепей выконваць 1—2 кубамэтры, але даўжэй пратрымацца. Гэтак мы і рабілі. Павалім хваіну, распалім вогнішча і сядзім. Вартавыя наракаюць, чаму не працуем, на што мы адказвалі: «Зараз толькі пагрэемся і будзем зноўку працаваць». Ішлі на розныя хітрыкі. Аднойчы ў наш лягер прыехаў нейкі начальнік Кабанаў і ў выступе перад намі сказаў наступнае: «Калі вы ня будзеце добра працаваць ды выконваць патрэбныя нормы, то мы вас будзем трактаваць як фашыстаў. А з фашыстамі ў нас кароткая размова...». Гэтак ён нас тады напалохаў. Толькі не запытаўся ён, як нас кормяць, каб мы выконвалі гэтыя нормы.

Усе палонныя паводзіліся міжсобку ў лягеры вельмі па-сяброўску, нягледзячы на тое, што сярод нас было шмат палякаў, беларусаў, украінцаў, жыдоў. Усе трымаліся разам. Памятаю, як палякі й беларусы дзяліліся апошнім, дапамагалі адзін аднаму, нягледзячы на тое, што кожны быў галодны і стомлены.

У лягеры не захоўваліся аніякія санітарныя ўмовы. Вошай жменькамі можна было браць. У гэтых невыносных варунках за 13 месяцаў

знаходжаньня ў Котласе мы шмат каго не далічыліся, бо людзі паміралі. Ня ведаю, ці застаўся б хто-небудзь у жывых, калі б не пачалася вайна паміж Нямецчынай і Савецкім Саюзам. Спачатку пра вайну мы анічога ня ведалі, бо ў лягеры не было ані радыё, ані газэтаў. Пра тое, што Гітлер здзейсніў напад на СССР, мы даведаліся ад нейкіх палітзьявольеных-расейцаў. Адкуль яны даведаліся, мне невядома. Па бараках пачалі распаўсюджвацца пагалоскі, што ўсё ідзе да лепшага, паколькі Гітлер хутка пераможа Сталіна, і мы дачакаемся вызваленьня. Як гэта ні дзіўна, але тады мы з пачаткам вайны зьявлялі толькі лепшыя надзеі. Як аказалася — не памыляліся. У хуткім часе Сікорскі заключыў дамову са Сталінам, згодна зь якой нас пачалі вызваляць і арганізоўваць Польскую армію генэрала Андэрска.

Аднойчы ў жніўні 41-га склалася вельмі дзіўная сытуацыя. Мінула паўдня, а нас не выганялі на працу. Нарэшце прыйшлі вартавыя і пагрузілі нас у вагоны. Перад гэтым у нас адабралі ватоўкі. Было холадна, і я папрасіў, каб мне пакінулі ватоўку, але просьбу пакінулі без увагі. Відаць палічылі, што сваёй працай я не заробіў нават на рвану ватоўку. Павезьлі ў лягер у горадзе Вязьнікі (Уладзімераўская вобласць), дзе пашыхтавалі й загадалі распрануцца. Наше адзеньне пільна абшуквалі супрацінікі НКУС. Пасьля гэтага ператрусу мы зноўку апрадуліся. Некаторыя палякі зьявляліся да НКУСаўцаў і жартавалі: «Што вы там шукаеце ў нашых лахманах? Мо вошы? Там іх колькі вы жадаеце, хапае». Потым нас пагналі некуды пешшу. Па дарозе мяне смажыла. Калі мы міналі нейкі стаў, дарваўшыся да вады, я піў, колькі мог. У выніку схпіў страўнік і стала блага. Празь нейкі час адабрала памяць, стала млосна. Адчуваючы, што доўга не працягну, я папрасіў сяброў, каб яны мяне кінулі. Багуцкі й Шалкоўскі зацягнулі мяне пад дрэва і паклалі там. Я ўжо ня бачыў сьвету, але чуў, як падышлі два вартавыя і раіліся, што са мною рабіць. Адзін сказаў: «Яму ўжо нічым не дапаможаш». Яны пайшлі далей. Аднак, гэтых, як я, было шмат, таму потым езьдзілі фурманкі і зьбіралі нас. У выніку я апынуўся ў нейкім лягеры, куды былі зьвезеныя ўсе польскія ваеннапалонныя. Там я неяк агойтаўся.

Перад намі зьявіліся два генэралы – польскі й савецкі. Я памятаю, што польскім генэралам быў Міхал Барута-Сьпяховіч – камандзэр 5-й дывізіі. Што датычыцца савецкага генэрала, то ягонага прозьвішча я не запамінуў. Савецкі генэрал прамовіў да нас і сказаў, што раней мы былі ваеннапалоннымі, а зарам ёсьць хаўруснікамі й будзем закліканыя ў Польскую армію пад камандаваньнем генэрала Андэрска, якая побач з Чырвонай Арміяй будзе змагацца супроць Нямецчыны. Пры гэтым савецкі генэрал адзначыў, што мы маем права выбару: уступаць у Польскую альбо Чырвоную армію. Не памятаю, каб нехта выклікаўся ўступаць у Чырвоную, усе пайшлі ў Польскую. Пасьля ўсяго перажытага сумленьне не дазваляла змагацца на баку Чырвонай Арміі. 25 жніўня 1941 году перад камісіяй, якая кваліфікавала мяне да ўступленьня ў Польскую армію, я падаваўся беларусам. Ужо 15 верасьня я

быў залічаны ў асабовы склад 5-га палка лёгкае артылерыі 5-й пяхотнай дывізіі, якая кватаравалася ў мястэчку Тацішчава (Саратаўская вобласць). У войску далі нам па 500 рублёў. У лягеры ў Тацішчава таксама было цяжка. Даводзілася зімаваць у саракаградусны мароз у намётах, дзе месцілася б асобаў. Раніцай валасы прымярзалі да намёту. Падчас знаходжаньня ў Савецкім Саюзе мы выяжджалі на палявыя вучэньні, стралялі, практыкаваліся.

Потым нас перавялі ў Сярэдняю Азію. Наша частка кватаравалася ў Джалал-Абадзе. Я быў сьведкам, як у Кіргізіі ад голаду паміралі польскія ўцекачы, якія знаходзіліся пры войску. Сярод цывільных я сустрэў нават земляка зь вёскі Рудзьяўшчына. Гэта быў беларус Мацікян. Гэты чалавек страшэнна галадаваў. Здаралася, я насіў яму свой паёк. Было жакліва назіраць — за гэта ён цалаваў мне рукі. Аднак, на жаль, потым ён памёр.

Улетку 42-га мы атрымалі загад здаць зброю. Усе ўжо ведалі, што рыхтуецца эвакуацыя ў Іран. Жаўнеры заапекаваліся дзецьмі, бацькі якіх сканалі ад голаду і хваробаў. Мы садзілі іх на параплаў «Жданаў». Жаўнеры сталі ў ланцужок на трапе і на руках перадавалі дзяцей. Кожнае дзіця мела на руцэ замацаваную дротам пасудзіну на ежу. Калі здаралася так, што ненаўмысна місачка адрывалася і падала ў ваду, то дзеці ўздымалі страшэнны гвалт: «З чаго я буду есьці?!» З Ірану гэтых дзяцей павезьлі ў Індыю. Пасьля вайны, ужо ў Вялікай Брытаніі, я бачыў некаторых зь іх. За гэты час яны атрымалі добрую адукацыю, былі выкшталцаванымі й дагледжанымі з боку брытанскіх уладаў. Безумоўна, у Савецкім Саюзе іх чакаў бы голад. Наогул, кажучы пра эвакуацыю ў Іран, усе мы з вялікай радасьцю пакідалі СССР. Жаўнеры выяжджалі зь краіны, дзе зьведалі толькі прымус і крыўду, дзе ім пагражала галодная сьмерць.

З Ірану польскія фармаваньні былі пераведзеныя ў Ірак, адтуль — у Палестыну. Падчас знаходжаньня на тэрыторыі Палестыны я з імпрэтам наведваў месцы, зьязаныя з жыцьцём і дзейнасьцю Ісуса Хрыста. Бавіў час у Ерусаліме, вуліцы якога былі ўпрыгожаныя кляштарамі й храмамі розных канфэсіяў. Бачыў Галгофу, дзе ўкрыжавалі Хрыста, быў у месцах, дзе ён маліўся. На Блізкім Усходзе мы папраўлялі падарванае ў Расеі здароўе і праходзілі вайсковую падрыхтоўку па брытанскіх стандартах. Ангельцы нас перабмундзіравалі й адкармілі. Яны ведалі, што добры жаўнер — гэта наеты жаўнер.

У 2-м Польскім корпусе было шмат і беларусаў, і ўкраінцаў, і жыдоў. Сустрэкаліся нават расейцы. Праўда, было іх небагата. Так, я ведаў Салаўёва, які паходзіў з Масквы. Незалежна ад нацыянальнасьці альбо веравызнаньня паміж жаўнерамі не было аніякіх непаразуменьняў ці сваркаў. Большасьць беларусаў былі праваслаўнымі. Я заўсёды ў асабістых дакумэнтах падаваўся беларусам праваслаўнага веравызнаньня. У нейкім сэнсе нам было яшчэ лепей, чымся каталікам. Так, на рыма-каталіцкія святаў (Каляды, Вялікдзень і інш.) каталікі атрымывалі адпачынак. Паколькі яны складалі пераважную большасьць,

то і мы, праваслаўныя, у гэтыя часы вызваліліся ад вайсковых заняткаў. На праваслаўныя ж сьвяты адпачывалі толькі жаўнеры, якія адносіліся да гэтага веравызнаньня, а каталікі працягвалі займацца паўсядзённай жаўнерскай працай. Дарэчы, большасьць каталікоў-палякаў паходзіла з Заходняй Беларусі й Заходняй Украіны.

Як я ўжо казаў, адносіны паміж жаўнерамі былі сяброўскімі. Усе, хто прайшоў праз пакуты ў Савецкім Саюзе, жылі ў згодзе. Я добра ведаў аднаго паляка палкоўніка Сэльбана. Падчас савецкага палону ён пераапануўся ў шэрагоўца і схаваў той факт, што ён афіцэр. Гэта ўрагавала яму жыцьцё. Калі яшчэ ў СССР нас заклікалі ў Польскую армію, прагучаў загад: «Афіцэры — крок наперад. За гэта вам нічога ня будзе». Тады выйшаў палкоўнік Сэльбан і яшчэ адзін нейкі падпаручнік. Мы былі надта здзіўленыя, што побач нас увесь час знаходзіўся старэйшы афіцэр. Але нават калі мы былі на тэрыторыі Іраку, палкоўнік пра нас не забыўся. Часта завітаў у казармы і доўга гутарыў з намі пра жыцьцё. Прыгадваю выпадак, як да нас прыслалі маёра Былінскага. Ён ня быў у савецкім палоне, знаходзіўся ў Ангельшчыне. Падчас шыхтовае муштры ён патрабаваў дакладна выконваць ягоныя загады. Палкоўнік Сэльбан неяк назіраў за нашым шкаленьнем і паклікаў да сябе маёра Былінскага. У нашае прысутнасьці ён сказаў апошняму: «Пане маёр, гэтыя людзі й так змучаныя загадамі й муштраю. Калі ласка, не будзьце ў адносінах да іх такімі патрабавальнымі». Падчас знаходжаньня польскіх часткаў на тэрыторыі Палестыны адбывалася вялікая дэзэрцыя вайскоўцаў-жыдоў. Яны ўцякалі цэлымі кагаламі.

15 сакавіка 1944 году мы былі накіраваныя на італьянскі фронт. Я браў удзел у розных баталіях падчас вызваленьня Італіі, у тым ліку ў баях за Анкону, Рымені, Балённю... Аднак найбольш запамнілася бітва за Монтэ-Касіна, дзе пралілося найбольш крыві нашых жаўнераў. Немцы там пасьпелі збудавать моцную ўмацаваную лінію. Гарыстая мясцовасьць спрыяла ворагу ў наладжаньні належнай абароны. Немцы добра ўмацаваліся на гарыстых схілах і ў цясьнінах. А нашыя войскі наступалі з раўніны. Мы доўга рыхтаваліся да праламаньня гэтай лініі. Мы, артылерысты, рыхтавалі агнявыя пазыцыі. Уся падрыхтоўка адбывалася вылучна ўначы, паколькі немцы са сваіх умацаваньняў назіралі за намі. Забаранялася нават поўзаць у сьветлы час суткаў. Нашыя гарматы былі ўкапананыя ў зямлю, якія накрываліся маскаванымі сеткамі. Наперадзе віднеліся ўзвышшы Відмо, Монтэ-Касіна, Монтэ-Кайра, П'едымантэ, дзе акапаліся немцы.

10 траўня перад намі выступіў амэрыканскі генэрал Эйзэнхаўэр, які ў сваёй прамове на польскай мове адзначыў: «Многія жаўнеры ня вернуцца з гэтага бою...» У адну толькі ноч наша батарэя выпусьціла каля 800 снарадаў. Ад бесьперапынных гарматных стрэлаў пашкодзіўся мне слых. Пасьля таго, як скончыўся бой і лінія была праламаная, перад намі паўстала жахлівае відовішча. Мясцічка Касіна было цалкам знішчанае, нягледзячы на тое, што будынкі там былі каменныя. На схілах гарыстых узвышшаў, там, дзе перад бітвай былі непразлыя

імшарнікі й лясны масыў, засталася толькі абгарэлае пнёўе. Падчас баёў у Італіі палегла і шмат нашых землякоў. Зараз цяжка прыгадаць іхнія прозьвішчы. Памятаю толькі беларуса Язэпа Ўласіка, які загінуў пад Балённяй. Ён паходзіў зь вёскі Рум на Валожыншчыне. Паранены я ня быў. Але падчас баёў у Італіі захварэў і 12 студзеня 1945 году быў накіраваны ў шпіталь. 9 сакавіка 1945 году мяне прыдзялілі да 17-га артылерыйскага палка 7-й пяхотнай дывізіі.

За ўдзел у баявых дзеяньнях у гады Другой сусьветнай вайны я маю брытанскія ды польскія вайсковыя ўзнагароды — Памятны крыж Монтэ-Касіна № 20933 (ганараваны 1 сакавіка 1945 году), Памятную адзнаку 2-га Польскага корпусу, Зорку Італіі, Зорку 1939—1945 (ганараваную 18 сакавіка 1946 году), Мэдаль вайны 1939—1945, Мэдаль за ўдзел у абарончае вайне 1939 году (ганараваны 11 траўня 1993 году).

У Італіі я пазнаёміўся з італьянскай дзяўчынай Марыяй. Справа дайшла да шлюбу. Неўзабаве яна атрымала бацькоўскую згоду, а я — згоду камандаваньня. Аднак праз раптоўны выезд польскіх фармаваньняў на Брытанскія выспы, а таксама празь бюракратычную валтузьню ў амбасадах, нам так і не ўдалося пашлюбавацца.

Увосень 1946 году 2-гі Польскі корпус быў пераведзены ў Вялікую Брытанію, распачалося павольнае расфармаваньне Польскага Войска. Брытанскія ўлады стварылі Польскі корпус падрыхтоўкі й размяшчэньня, куды прапаноўвалася ўступаць польскім жаўнерам. У гэтым корпусе людзей рыхтавалі да канчатковай дэмабілізацыі. Аднак я вырашыў не ўступаць у гэты корпус. У сакавіку 1947 году далучыўся да г. зв. групы «супраціву». Гэтак называлі польскіх жаўнераў, якія не жадалі як уступаць у Польскі корпус падрыхтоўкі й размяшчэньня, так і дэмабілізавацца з Польскіх узброеных сілаў, уважаючы, што належыць надалей працягваць змаганьне за адраджэньне незалежнае польскае дзяржавы. Мы лічылі, што пралівалі сваю кроў і змагаліся не за камуністычную Польшчу, таму не маглі пагадзіцца з новымі ўладамі ў Варшаве. Брытанскія ўлады не віталі гэткага памкненьня жаўнераў, таму сканцэнтравалі іх у асобным лягэры Вітбуш, які знаходзіўся каля Гавэрфордуэста (Ангельшчына). 13 кастрычніка 1947 году мяне таксама перавялі ў гэты лягер. Там было надта шмат беларусаў, якія былі ў пэўнай разгубленасьці й ня ведалі, што ім рабіць далей. Тады мы адчувалі, што ня маем ані сваёй дзяржавы, ані свайго ўраду. Я мяркую, што калі б у Польшчы не ўсталаяўся камуністычны лад, то не было б і гэтае групы «супраціву».

Мінаў час, і мы ня ведалі, што будзе далей. Адночы ў лягэры зьявіўся польскі афіцэр, які сказаў нам, што з моманту заканчэньня вайны мінула ўжо тры гады, і мы мусім нешта думаць адносна сваёй будучыні. Афіцэр паведаміў, што мы маем два выйсьці — альбо прасіць брытанскае грамадзянства (у гэтым выпадку праца ў Вялікай Брытаніі нам гарантавалася), альбо запісвацца на вяртаньне ў Польшчу. 24 сакавіка 1948 году я падаўся ў брытанскае войска. Вялікая Брытанія прыйшла мне вельмі даспадобы — ветлівыя людзі, высокая культура, даб-

рабыт. Разам з тым, не пасаваў мне іхні клімат. Апрача таго, сум па Бацькаўшчыне не даваў мне спакою. У рэшце рэшт я адважыўся запісацца на выезд у Польшчу. У выніку дэмабілізацыі з войска я атрымаў два камплекты вайсковага адзення, цывільны касцюм і капялюш, а таксама паўгадавы заробак. Гэта была ўмова дэмабілізацыі з брытанскага войска. 4 красавіка 1948 году мяне адаслалі ў ангельскі рэпатрыяцыйны лягер. Праз польскі кансулят у Глазга мне ўдалося трапіць у сьпісы асобаў, якія ў якасьці рэпатрыянтаў накіроўваліся ў Польшчу.

На параплаве я прыбыў у Гданьск. Адрозьнічыў нас сустрэлі польскія жаўнеры ў «рагатыўках». Спачатку я цешыўся, што вяртаюся не ў камуністычную краіну. Аднак потым паразмаўляў з тамтэйшымі палякамі і даведаўся, што ў рэчаіснасьці справа выглядае іначай. Некаторыя палякі называлі Польшчу савецкай рэспублікай, распавядалі, што ўсе адказныя пасады займаюць людзі з СССР, а палякі знаходзяцца на найніжэйшым узроўні. Я сам пераканаўся ў гэтым, калі пачуў, як жаўнеры ў польскіх мундзірах паміж сабою размаўлялі па-расейску. Паразважаўшы, я вырашыў, што паколькі ў Польшчы, як і ў Савецкім Саюзе, пры ўладзе камуністы, то няма розьніцы, дзе жыць. У гэтых абставінах найлепей будзе ехаць да сваіх родных у Беларусь. Гэтак я і зрабіў.

Вярнуўшыся на Бацькаўшчыну, ажаніўся, пабудаваў хату. Аднак цешыцца давалася нядоўга, зь першых дзён на радзіме я адчуваў, што мною цікавяцца. У навакольных вёсках жыло некалькі былых «андэрсайцаў». Мясцовыя ўлады мелі загад сачыць за намі. Здараліся выпадкі, калі тых, хто нас хваліў альбо спачуваў нам, каралі за гэта. Былы «андэрсавец» Язэп Жамойдзін меў выпадак, калі старшыня мясцовага сельсавету запатрабаваў ад яго аддаць фрэнч, атрыманы падчас дэмабілізацыі. Аднак Жамойдзін адмовіўся і сказаў: «Едзь у Ангельшчыну і зарабі сабе сам». У выніку справа скончылася арыштам і знявольнем былога жаўнера, яго зьвінавацілі ў «антысавецкай дзейнасьці».

У ноч з 31 сакавіка на 1 красавіка 1951 году савецкія ўлады па тэрыторыі ўсёй Беларусі, Украіны й Летувы правялі арышты былых жаўнераў генэрала Андэрса. Памятаю, павячэраўшы, мы леглі спаць. Раптам нешта грукнула. Дзівярэй мне не давалася адчыняць, бо іх папросту выламалі. У хату зайшлі два лейтэнанты, два жаўнеры, узброеныя аўтаматамі, ды двое ў цывільным, якія потым апісвалі нашу маёмасьць. Яны загадалі зьбірацца. Вялі мяне пад аўтаматамі, як нейкага злачынцу. Калі я апранаўся, то адзін лейтэнант заўважыў маю вайсковую кашулю і запытаў, адкуль яна ў мяне. Я сказаў, што, калі ён уначы завітаў у маю хату, то павінен ня горш за мяне ведаць, адкуль. Перад тым, як мяне забралі, я пасьпеў схваць пад страху пасьведчаньні да вайсковых узнагародаў. Празь некалькі гадоў пасья майго арышту, калі хату разьбіралі вяскоўцы, знайшлі гэтыя паперы й з часам вярнулі мне. Што датычыцца саміх вайсковых узнагародаў, то яны былі адабраныя супрацоўнікамі МДБ. На чыгуначнай станцыі, куды нас адвезьлі, было ўжо шмат «андэрсайцаў» і іхніх сямьяў. Нас па-

грузілі ў вагоны й павезьлі на Ўсход, у Іркуцкую вобласьць. Разам са мною дэпартавалі жонку і пяцімесячнага сына. Там разьмяркоўвалі – каго куды. Частка была разьмешчаная ў паселішчы Чарамхова, іншых павезьлі ў тайгу.

Мне пашэнціла, паколькі маю сям'ю пасялілі ў пасёлку Сібірскі, дзе я ўладкаваўся на будаўніцтве. Адрозьнічыў быў звычайным рабочым, потым стаў інструктарам і, нарэшце, прарабам. Рэч у тым, што бракавала тады добрых інжынэраў. На будаўніцтве я атрымаў выдатную характарыстыку. У 1958 годзе мы атрымалі магчымасьць вярнуцца на Бацькаўшчыну. На наступны год мая сям'я прыехала ў Беларусь. Праўда, некаторыя «андэрсайцы», якія знаходзіліся на спэцыяльных у Іркуцкай вобласьці, запісваліся палякамі й у якасьці рэпатрыянтаў выжджалі ў Польшчу. Я таксама мог падацца палякам, але вырашыў лепей ехаць на радзіму.

Жаўнеры генэрала Андэрса побач з іншымі пралівалі сваю кроў і змагаліся супроць адзінага ворагу – Нямецчыны. Вельмі крыўдна, што мы доўгія гады былі забытымі й непатрэбнымі, былі пазбаўленыя ўсялякіх палёгкаў і пэнсіі. У вайсковым білеце, які я атрымаў у Іркуцкай вобласьці толькі 30 студзеня 1958 году, у рубрыцы «Зьвесткі аб удзеле ў Вялікай Айчыннай вайне і іншых войнах» занатавана: «Ня ўдзельнічаў».

*Бярэзінскае, 12 кастрычніка 2004 г.
Запісаў і апрацаваў Юры Грыбойскі*